

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI DISKURSIDAGI LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARNING QIYOSIY TAHLILI

Ashurov Bobir Shakirovich

Qo‘qon universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: bashurov055@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada ingliz va o‘zbek tillari diskursida namoyon bo‘ladigan lingvopragmatik belgilar qiyosiy yo‘sinda yoritiladi. Tadqiqot diqqat markaziga nutq aktlari, murojaat shakllari, implikatura, presuppozitsiya, xushmuomalalik strategiyalari, baholovchi birliklar va kontekstga bog‘liq ma‘no ko‘chishlari olindi. Ingliz tilida adresatga yo‘naltirilgan masofa, neytrallik va yumshatish vositalari ko‘proq grammatik hamda modal birliklar orqali ifodalansa, o‘zbek diskursida hurmat, yosh, ijtimoiy maqom va qarindoshlik munosabatlari leksik-etiket birliklar bilan kuchliroq belgilanadi. Qiyos jarayonida har ikki tilda kommunikativ niyatning faqat lug‘aviy ma‘no bilan emas, vaziyat, ishtirokchilar mavqei, madaniy me‘yor va nutq janri bilan bog‘liq holda anglashilishi ko‘rsatildi. Kundalik suhbat, ommaviy axborot vositalari matni va badiiy nutq misollarida pragmatik ma‘no ko‘pincha yashirin baho, kinoya, iltifot, tanbeh yoki rozilik ohangida yuzaga chiqishi kuzatiladi. Tahlil natijalari ingliz va o‘zbek tillarida lingvopragmatik xususiyatlar umumiy kommunikativ vazifaga xizmat qilsa-da, ularning ifodalanish yo‘llari milliy-madaniy tajriba, ijtimoiy masofa va diskurs an‘analariga ko‘ra farqlanishini asoslaydi. Bunday yondashuv til birliklarini alohida emas, muloqot sharoiti, adresant maqsadi va adresat kutgan javobi bilan birga talqin qilishni talab etadi. Maqola tarjima, chet tilini o‘qitish va madaniyatlararo muloqot tadqiqotlari uchun nazariy-amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *diskurs, lingvopragmatika, nutq akti, implikatura, presuppozitsiya, kontekst, xushmuomalalik, qiyosiy tahlil.*

Kirish. Til inson tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va madaniy xotirasini ifodalovchi murakkab hodisa sifatida faqat grammatik birliklar yig‘indisi bilan chegaralanmaydi. Har bir nutqiy ifoda ma‘lum vaziyat, maqsad, munosabat va baholash bilan bog‘liq holda yuzaga keladi⁷. Ayniqsa, diskurs doirasida til birliklarining qanday ishlatilishi, ular orqali so‘zlovchi qanday niyatni bildirishi, tinglovchi esa bu niyatni qanday anglab olishi lingvopragmatik tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Ingliz va o‘zbek tillari diskursini qiyosiy o‘rganish esa ikki tilga xos nutqiy odat, muloqot madaniyati, ijtimoiy masofa va pragmatik tanlovlar tizimini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

⁷ Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 22–129.

Ingliz tilida pragmatik ma'no ko'pincha neytrallik, yumshatish, bilvosita ifoda, modal fe'llar va xushmuomalalik strategiyalari orqali namoyon bo'ladi. Masalan, iltimos, rad etish yoki taklif bildirishda bevosita buyruq shaklidan ko'ra yumshoq, ehtiyotkor ifodalar afzal ko'riladi⁸. O'zbek tilida esa murojaat shakllari, hurmat bildiruvchi birliklar, yosh va maqomga asoslangan nutqiy tanlovlar muhim o'rin tutadi. "Siz" va "sen" shakllarining tanlanishi, qarindoshlik nomlari orqali murojaat qilish, iltifot yoki tanbehni bevosita emas, obrazliroq tarzda yetkazish o'zbek diskursining o'ziga xos belgilaridandir.

Lingvopragmatik yondashuv til birliklarini faqat lug'aviy yoki grammatik ma'nosi bilan emas, balki ularning muloqot jarayonidagi vazifasi bilan baholaydi. Bitta gap turli vaziyatlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin: u oddiy xabar, ogohlantirish, kinoya, buyruq yoki norozilik belgisi bo'lib keladi. Demak, diskursni tahlil qilishda kontekst, ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, madaniy tajribasi, nutq janri va kommunikativ niyati birgalikda ko'rib chiqilishi zarur.

Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi lingvopragmatik farqlar tarjima, chet tilini o'qitish, madaniyatlararo muloqot, jurnalistika va badiiy matn tahlili uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan gap ham pragmatik jihatdan noo'rin bo'lishi mumkin. Bu holat til o'rganuvchida kommunikativ xatolar, noto'g'ri tushunish yoki madaniy nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Shu nuqtayi nazardan, ingliz va o'zbek diskursidagi nutq aktlari, xushmuomalalik shakllari, implikatura, presuppozitsiya hamda baholovchi birliklarni qiyosiy o'rganish tilshunoslikda ham, amaliy ta'lim jarayonida ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda⁹.

Jadval. Ingliz va o'zbek tillari diskursidagi lingvopragmatik xususiyatlarning qiyosiy ko'rinishi

Lingvopragmatik belgi	Ingliz tili diskursida ifodalanishi	O'zbek tili diskursida ifodalanishi	Qiyosiy xulosa
Murojaat shakllari	Ism, familiya, lavozim yoki neytral murojaat birliklari qo'llanadi: Mr., Ms., Sir, Madam.	"Aka", "opa", "ustoz", "domla", "janob", "xonim" kabi birliklar yosh, hurmat va yaqinlikni bildiradi.	O'zbek tilida murojaat ijtimoiy munosabatni aniqroq ko'rsatadi.
Xushmuomalalik	Modal fe'llar, yumshatuvchi so'zlar va bilvosita gaplar bilan beriladi:	Hurmat shakllari, iltimos ohangi, "marhamat", "iltimos", "mumkin	Ingliz tilida grammatik yumshatish, o'zbek tilida etiket va

⁸ Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.

⁹ Grice H.P. Studies in the Way of Words. – Cambridge, MA; London: Harvard University Press, 1989. – 394 p.

	Could you...? Would you mind...?	bo'lsa" kabi birliklar orqali yuzaga chiqadi.	ohang kuchliroq.
Rad etish	Bevosita "no"dan ko'ra izohli, yumshoq rad etish keng uchraydi.	Rad javobi ko'pincha izoh, uzr, muqobil taklif yoki noqulaylikni bildirish bilan beriladi.	Har ikki tilda rad etish yumshatiladi, lekin uslubiy vositalar farqli.
Nutq aktlari	Iltilmos, taklif, maslahat, tanqid ko'pincha bilvosita shaklda ifodalanadi.	Nutq aktlari ijtimoiy maqom, yosh va muloqot odobiga bog'liq holda tanlanadi.	O'zbek diskursida ijtimoiy omil kuchliroq seziladi.
Implikatura	Ma'no ko'pincha bevosita aytilmaydi, kontekst orqali anglashiladi.	Yashirin ma'no kinoya, ishora, maqol, ibora yoki ohang orqali beriladi.	Har ikki tilda yashirin ma'no bor, o'zbek tilida obrazlilik faolroq.
Presuppozitsiya	Avvaldan ma'lum deb qabul qilingan axborot gap mazmuniga singdiriladi.	Umumiy madaniy bilim, urf- odat, oilaviy va ijtimoiy tajriba asosida shakllanadi.	Presuppozitsiya ikkala tilda kontekst bilan chambarchas bog'liq.
Baholovchi birliklar	Baholash ko'pincha sifatlar, modal birliklar va diskurs markerlari orqali beriladi.	Baholash ibora, maqol, kinoya, tasdiq yoki tanbeh ohangi bilan ifodalanadi.	O'zbek tilida baholash ko'proq madaniy-obrazli shaklda namoyon bo'ladi.
Diskurs markerlari	Well, actually, I mean, you know kabi birliklar fikr oqimini boshqaradi.	"Xullas", "demak", "endi", "bilasizmi", "gap shundaki" kabi birliklar ishlatiladi.	Har ikki tilda markerlar nutqni bog'laydi, lekin uslubiy yuklama turlicha.

Jadvaldan ko'rinadiki, ingliz va o'zbek tillarida lingvopragmatik birliklar bir xil kommunikativ vazifalarni bajaradi, ammo ularning ifoda yo'llari farqlanadi. Ingliz diskursida bilvositalik va modal yumshatish faol bo'lsa, o'zbek diskursida hurmat, maqom, qarindoshlik va madaniy odob me'yorlari kuchliroq seziladi¹⁰.

¹⁰ Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 438 p.

Qiyosiy kuzatishlar ingliz va o‘zbek tillarida pragmatik ma’no faqat so‘zlarning lug‘aviy mazmuniga tayanmasligini ko‘rsatadi. Nutqiy ifodaning haqiqiy qiymati vaziyat, suhbatdoshlar munosabati, madaniy tajriba va kutilayotgan javob bilan belgilanadi. Ingliz tilida xushmuomalalik ko‘pincha masofa saqlash, shaxsiy hududga ehtiyotkorlik bilan kirish va modal birliklar orqali ifodalansa, o‘zbek tilida hurmat, yosh, lavozim va yaqinlik darajasi nutq tanloviga kuchli ta’sir qiladi¹¹. Tarjima yoki chet tilini o‘qitishda ayni farqlar e’tibordan chetda qolsa, grammatik jihatdan to‘g‘ri gap ham muloqotda noo‘rin qabul qilinishi mumkin.

Xulosa. Ingliz va o‘zbek tillari diskursidagi lingvopragmatik xususiyatlarni qiyosiy o‘rganish har ikki tilning muloqot madaniyati, nutqiy odati va ijtimoiy munosabatlarni ifodalash usullarini aniqlashga yordam beradi. Tahlil jarayonida ingliz tilida pragmatik ma’no ko‘proq bilvosita ifoda, modal birliklar, neytral murojaat shakllari va yumshatuvchi strategiyalar orqali yuzaga chiqishi kuzatildi. O‘zbek tilida esa hurmat shakllari, yosh va maqomga asoslangan murojaat birliklari, qarindoshlik nomlari, obrazli ifodalar, maqol va iboralar muhim pragmatik yuklama oladi.

Har ikki tilda ham nutq aktlari, implikatura, presuppozitsiya, baholash va xushmuomalalik muloqotning mazmunini boyitadi. Farq shundaki, ingliz diskursida shaxsiy masofa va neytrallik yetakchi o‘ringa chiqsa, o‘zbek diskursida ijtimoiy yaqinlik, hurmat va madaniy odob kuchliroq aks etadi. Bu holat til birliklarining faqat grammatik shaklini emas, ularning nutqdagi vazifasini ham o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlil natijalari tarjima amaliyoti, chet tilini o‘qitish, madaniyatlararo muloqot va badiiy matn tahlili uchun foydali ilmiy asos beradi. Ingliz tilini o‘rganuvchi o‘zbek talabalar uchun pragmatik moslik, ya’ni qaysi vaziyatda qanday ifoda tanlash ko‘nikmasi alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tilini o‘rganayotgan chet elliklar uchun esa hurmat shakllari, murojaat birliklari va yashirin ma’no qatlamlarini anglash muloqot sifatini oshiradi. Demak, ingliz va o‘zbek diskursini lingvopragmatik jihatdan qiyoslash tilshunoslik tadqiqotlarida ham, amaliy ta’lim jarayonida ham muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grice H.P. *Studies in the Way of Words*. – Cambridge, MA; London: Harvard University Press, 1989. – 394 p.
2. Levinson S.C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 438 p.
3. Searle J.R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.

¹¹ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 318 б.

4. Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 22–129.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 318 б.